

A könyv hatodik verse, *a közöny kolostorán át* még egy hatmegálló vonatútról beszél, amely menthetetlenül siklik ki, míg megölik az összes galambot — ez adja a *lényeges szavakat keresve* című szöveg humorforrását, amely játékosan, a számítógépek keresőjének formátumában vonja ki a forgalomból — hogy egy visszautaló képzavarral éljek — a madarakat: „A keresett kifejezés (vándorgalamb hangfelvétel) egyetlen dokumentumban sem található meg.” A szöveg tere² mint város egyébként másutt is előkerül, például a *kitisztul mindenben* „kidöntött oszlop” a vers a „kerékpárút szélén” (kiemelés tőlem), bár nem ilyennek kellene lennie. A *mélytengeri hangon felcsendül* fogalmazza meg azt a tulajdonképpeni programot, amelyet a könyv megvalósítani igyekszik: hogy ne a felszín omladozó vakolatait mozgósítsa a szövegekben, hanem képes legyen „a költészet látóidegének medúzalámpásai”-val világítani. Hogy kirajzolódhassanak például az árnyékember körvonalai, aki visszatérő motívum a kötetben („úgyis mindenről te jutsz majd eszembe, / ami árnyékot vet” (*a világ elcsendesedik, és*), de — nagyon megejtően — csak az utolsó előtti (?) vers rántja egy alakba az elejtett utalásokat: „...ő is jött végül, / az árnyékember, bár ezúttal nem ért semmihez, / csak leült a fűbe és biztatott, hogy az ötéves kori önmagadhoz nyúl.” (*a hófödte hullámok alatt*) (A kérdőjel a vers kötetben elfoglalt helye mögött nem véletlen, talán az olvasó is összehúzza a szemöldökét a könyvet lapozgatva, mikor az állítással szembesül, hiszen a *hófödte hullámok alatt* az utolsó hivatalosan elkönyvelt szöveg, ugyanakkor a verscímek a tartalomjegyzékben egymás alatt [!] egy versbe rendeződnek — vagy a *hófödte*... sajátos folytatásává. Ez is egy frappáns megoldás a horizontális és a vertikális nézőpont szembeállítására.)

A gyermeket ért erőszak traumája elterpeszkedik a későbbi viszonyokon, és felbukkan az álmokban is, talán ezért is olyan nehézkes az elalvás (*ahogy merülsz*), hiszen amikor behunyjuk a szemünket, egyetlen nagy, összefüggő árnyékká sűrűsödik minden, és a tudatalatti mintázataiban olyan kérdésekkel szembesülünk újra és újra (*és rólad*), amelyekkel régóta nem tudunk megbirkózni.

Ezen a ponton természetesen már nemcsak az én magánmitológiája és személyes traumái kerülnek előtérbe, hanem erkölcsfilozófiai kérdések is (miért vagyok én felelős, felelős vagyok-e érte, a környezetemért, hogyan lehetnék képes bármit tenni, ha magamért sem tudok), amelyek olyan aktuális témák köré rendeződnek, mint például a klímaszorongás: „Azt kérde, lehet-e más / és máshogyan, és én azt felelem, lehet / a légszomjas fák ellenére is”. (*rendet tenni*) A *vizbefúltak* erős kellése a kötet későbbi verseiben univerzális *must seimá* lényegül át, amivel azonban a verselbeszélő nem nagyon tud mit kezdeni: „Állunk, a tenyészet és a kultúra / misszionáriusaiként [...] rendíthetetlen igazságérzettel, / sokat hangoztatott tenni akarással, nappal a képernyőre, este pedig az égboltra / hunyorogva”. (*mélytengeri hangon felcsendül*) „Bízunk egy magasabb rendű akaratban” — ironizál a *kitisztul minden*, és kategorikus imperatívuszokba rendezi a fősorolását. A *megszületik* esetében nekünk szegeződik a tulajdonképpeni kérdés, hogy egyáltalán érdemes-e. A csecsemő



sírása nem az első levegővétel traumája miatt szakad föl ebben a dimenzióban, hanem azért, mert talán éppen a világra jövetelle pillanatában érti meg, hogy „nélküle több lehetne / az esőerdő, benne pedig a vadon élő / állat”. Milyen iszonyatos etika kijelölése ez.

A kötet tehát alapvető toposzokat és allegóriákat mozgósít, a természet és az én látszólagos egységét írja egymásra egy romantikus gesztusban. A szövegek a költői eszköztár unalmas alapkérdéseit — persze belátható, hogy könnyű volna ezt a kollektív tudatalatti archetípusaival megmagyarázni, de számomra ez sem tette sokkal izgalmasabbá az eljárást — olykor képesek föloldani érdekes megoldásokkal (ilyenek például a halandzsaszótári tételei vagy a tartalomjegyzék verse). A gleccserek és a kemény hó olvadásnak indulnak ebben a könyvben, amely egyrészt metaforikus elmozdulást eredményez az előző verses-

² A tér kérdése sok szempontból érdekes egyébként a kötetben, a születés maga is térelménné válik: „a nővérkezek egy táblát / tartanak: / rajta egy piros pont, / Ön itt áll.” (*megszületik*)

könyvhöz képest, a terapiás elmerülését, ugyanakkor felhívja a figyelmet magára a külső változáseseményre is, amelynek jelentésmezejében megfogalmazódik egy jó adag értékes társadalmi, morálfilozófiai kérdés.

JÁNOS Emília

Újra hangolt (vagy újrahangolt?) hagyományok

(Lövétei Lázár László: *Feketemunka. Kalligram, 2021*)

Az önéletírás némelyek szerint irodalmon kívüli műfaj, csekély forrásértékkel. Az emlékiratok sajátossága, hogy mozgalmal történelmi időszak tapasztalatait, tanulságait és emlékeit összegzik. A 17–18. századi erdélyi barokk memoárirodalom kevésbé ismert szerzője, Hermányi Dienes József, szépíró 1758-ban kezdte el írni emlékiratait, ám egy évvel később ebből anekdotáskötet lett, amelyet *Nagyenyedi Demokritos* címmel adtak ki. 2013-ban Csikszeredán, a százkötetesre tervezett *Székely Könyvtár* harmadik minisorozatában a könyvet ismét megjelentették. Lövétei recenziója a kötetről a *Hargita Népe Udvarhely* 2013. május 23-i, majd a *Háromszék* 2013. december 31-i számában jelent meg, amelyben arra hivatkozik, hogy a memoárirodalom végét és egyben a széppróza kezdetét a század eseménytelensége okozhatta. Ezt az erdélyi memoárirodalom hagyományába jól illeszkedő Hermányi-féle anekdotáskötet szerkezete jól tükrözi, és egyben meg is újítja az emlékiratírás műfaját.

A közel húsz éve, különböző lapokban megjelent *Ős-Feketemunka* darabjait rendezte a szerző verseskötetbe, bár a *téma inkább regényt érdemelne* (*Fekete munka*). A regényformát nemcsak az anekdota és az önéletírás indokolná (hiszen azok alapja a valós események rögzítése, a történetmesélés, így azok a regény populáris formái), hanem az is, hogy éppen ezek a műfajok a széppróza alapjai. A szerző a kötetben saját és mások visszaemlékezéseit, anekdotáit hol a spontán emlékezet szerint, hol pedig naplószerűen rendezte laza füzérbe, felhasználva a Hermányi-

féle szerkezetet (még a *Toldalékot* is, *Függelék*ként). Lövétei az anekdotákat felcímkézi Hemingwaynek *A mi időnkben* című kötetében megismert vignettákkal, amelyek egyben az anekdoták felvezetőjének szerepét is betöltik, így egy különös műfaji duettet teremt. A kötet — bár megszerkesztettségében, ahogy az alcím is utal rá, egy hónap eseményeinek utólagos felidézésén alapul — nem napló és nem egyszerű visszaemlékezés, hanem a címkék és szöveg(vers)ek duettjének oszcillálása. A naplószerű memoár csupán a létforma egy rövid szakaszát mutatja be, nem fejlődéstörténet, nincs befelé tekintés, nincs lírai keret és hang.

A kötet címéül választott jelentéssűrítő összetételben a fekete társadalmi jelenségre utal, az irodalom feketéje emelkedett, mély, mint Hamsun *Éhsége*, a törvényé tiltott, kereteken kívüli. A kötetben az 1989-es romániai válságot követően, Magyarországon munkát vállaló romániai magyarok (köztük Lövétei) mindennapjainak első hónapját követhetjük végig. A monogrammal vagy keresztnévvel jelölt anekdotázók, a Magyarba szerencsét próbálók, mindkét társadalomban és nyelvi környezetben idegenek, lételemük *a huszonnyolc napig tartó zsömle parizer és zacskókakaó* boldogtalan ízei, a havi ingázás, életük formálója pedig a magyarországi törvénytelen feketemunka. A kötet szereplőit, az anekdoták elbeszélőit Lövétei egy-egy tanulmányfejjel illusztrálja, bemutatja a feketemunkás mozdulatainak begyakorlási folyamatát, amelyet egy szakrális szöveg monoton mondása segít.

A kötet a feketemunkás-élet egy hónapjának majd minden napját rögzítő, retusálatlan polaroidképek, felcímkézett, szabadversszerű formában rögzített, profán anekdoták laza láncolata. Az általános, bemutatkozó BARÁBER-CV-t az első vignetta és az ahhoz fűzött anekdoták követik, amelyek az önmeghatározásai: a TIDE-ban a felidézhetetlen első, (napló)teremtő nap jelenik meg, amelyet az ARS POETICA, illetve a FEKETE MUNKÁS követ. A feketemunkás mindennapok eseményeit a címke felütésére spontán módon felszínre törő emlékszilánkok idézik fel. A visszaemlékezésekben a történetmesélést a szabad asszociáció és a gondolatszünetek teszik élőbeszédszerűvé, a mondatok, párbeszéddek szétzöredeztek, így nem áll össze egészé sem az egyes anekdoták, sem pedig a teljes kötet története. Egyes vignettákhoz (kapcsolódó emlék hiányában) nem fűz Lövétei anekdotát, azokat vignettákkal helyettesíti (így lesz a huszonegy feketemunkás nap megcímkézésére huszonhat vignetta). A vignetták rövid, összefüggő gondolatmenettel, rendezett sorokkal idéznek egy sűrített történetet. Az anekdoták azonban minden versformától megfosztott, a szabad asszociáción alapuló, szétzöredezett, amorf gondolatszilánkokat megjelenítő, balra zárt szövegek, amelyeket az emlékezet rendez és rendszerez. A visszaemlékező elbeszélés nem mitologikus áthangolás,¹ hanem az emlékezőmunka furcsa összjátéka, művészi munka,² amikor

¹ HANKISS Ágnes: „*En-ontológiák*”. *Az élettörténet mitologikus áthangolása*, *Mozgó Világ*, 1 (1975), 38.

² DOMOKOS Máttyás: *Köasztnál, Tihanyban. Televíziós beszélgetés Illyés Gyulával*, *Tiszatáj*, 30 (1976), 2, 14.

az esztétikai szempontból kényelmetlen emlékeinket rendezzük. A feketemunkás emlékezetét nem kellemes élmények, hanem az eseménytelen feketemunkás-napok uralják. A huszonhatodik vignettához, zárásként, Lövetei négy anekdotát fűz: a hazatértek a Hargitát csodálják, és a BOLDOG ÍZEKben megidézik a Magyarba' töltött íztelen feketemunkás-mindennapokat, a ket-tős identitással járó kellemetlenségeket.

Ahogy a munkások maguk, úgy gondolataik is egyszerűek: mindennapi, semmitmondó frazémákat, obszcén, trágár, válogatás nélküli kifejezéseket használnak (Spirónál még megbotránkoz-tunk ezen, ma már kevésbé). Ez nem vulgarizmus, hanem az életszerűség, a hitelesség eszköze, a kötet verbális megformált-ságában így teljes egészében és pontosan leképezi a valóságot, legyen az egy irodalmi nyelven megszólaló bölcsészé vagy egy feketemunkásé. A különböző irodalmi idézetek mottóként szerepelnek az egyes anekdoták előtt, az anekdotákban a szerző és a többi „szereplő” hangja élesen elkülönül, ez egyúttal a szereplők világának a határait is jelenti. Az egyes szövegekbe beágyazott nyelvi regiszterek váltogatása a nyelvi kinyilatkoztatás éppen a peremkultúrák szövegbe integrálásával lesz irodalmi. A beszéd-szerűséget (a töredezett, kihagyásos megszólalást, az alulintónáltságot, a prozódia hiányát) a központozás elmaradása és a szabad asszociáció jelzi, a vulgarizmus nem szövegidegen. Lövetei a munkások nyelvének szenvtelen használatával, nyelvi regiszte-rével ábrázolja hűen és realiztikusan a feketemunkás-valóságot. Az egész diszharmonia a kötet közepére illesztett KRUMPLIS GULYÁSban csúcsondik ki: a kötet elbeszélői mint egy abszurd dráma szereplői jelennek meg, s míg a munkában összehangol-tan működnek, itt elbeszélnek egymás mellett, egyikük a nagy- apja történetét meséli, a másik egy szakácskönyvből olvas, és a főzéssel bíbelődik, míg maga a szerző a *Hamlet*ből idéz, így azok olyanok, akár a brechti songok.

Tamási Áron *Ábel*ével megteremtette az anekdotázó, furfangos erdélyi (székely) ember imázsát. Lövetei a kötettel lerombolja, demitizálja³ az Erdélyhez fűződő városi legendákat, sztereotípiá- kat, és ezzel új mitológiát épít fel. Hermányi anekdotagyűjtemé- nyét azzal kezdi, hogy a bölcsességet tudatlan és alkalmatlan em- berektől érdemes tanulni. Lövetei minden elemétől megfosztja az anekdota műfaját, ezzel nem degradálja, pusztán áthangol- ja azt a posztmodern értékrend szerint. Az 1989 után induló, kortárs erdélyi irodalom szakított a heroizálással: Székely Csaba *Bányavidék* trilógiájában megismertük az ottmaradtak sorsát, Lövetei kötetében pedig azokét, akik elmentek. Lövetei azzal, hogy az „elmentek” közösségének mindennapi kis eseményeinek keresztmetszetét mutatja be, egy társadalmi jelenséget emel egye- temesebb szintre. Lövetei formaválasztása a hagyományokon alapuló posztmodern kísérlet, az irodalmi és irodalmon kívüli műfajok (jogszály, szakrális szöveg, önéletrajz, lexikon szó- cikke, riport, szakácskönyv, vignetták vagy a képzőművészetből a fotók, tanulmányfej, film) integrálásával a munkások nyelvi



regiszterét lágyítja, ugyanakkor egyes vignettákat irodalmi idé- zetekkel vezet be, így képezve dialógust a Hermányi-formával. A feketemunkás-létforma mindennapjainak, azok eseményte- lenségének naturalisztikus ábrázolásával Lövetei nem fosztotta meg az anekdotát és az önéletírást a műfaji sajátosságtól, nem degradálta azokat, hanem éppen ebben az újrahangolt formá- jukban váltak alkalmassá arra, hogy a valóságot hűen elbeszéljék és tükrözzék.

Lövetei *Feketemunka* című (verses)kötete izgalmas kísérlet az erdélyi emlékirat-irodalom hagyományainak posztmodern meg- újítására: egyszerre rombolja le az idealizált székely, erdélyi em- ber mítosztát, illúzióját, nyers hitelességével pedig újrahangolja az anekdota műfaját.

³ PANDUR Petra: *Mitoszrombolás, hagyománytagadás, elhallgatás Székely Csaba Bá- nyavidék című drámatrilógiájában*, *Literatura*, 41 (2015), 3, 255.

TURÁNYI Tamás Testbeszéd

(Áfra
János:
Glaukóma.
Kalligram,
2021)

Nem igazán jellemző a hazai viszonyokra, hogy egy fiatal költő debütáló kötetét közel tíz esztendő múltával újra kiadják, bár szívesen vettem ezt magától értetődőnek, mert az első kiadás is gyakran megfordult a kezemben az évek során. Nem egyszerűen kiemelkedőnek, hanem világirodalmi jelentőségűnek tartottam, ami fordításért kiált, bár erről akkor senkit sem próbáltam meg- győzni.

„Szigorúan egyben olvasandó verseskötet”, írta anno a *Magyar Narancs*.¹ Konceptió van tehát, gondoltam akkor. A konceptiók mentén születő verseskötetekkel szemben óvatos, vagy ha úgy tetszik, előítéletes vagyok, mivel többször előfordult velem, hogy egy koncept verseskötet olvasásakor azt éreztem, a szervezőelve erőltetett, erőszakolt, mert a konceptió ára sokszor kompromisszum, ami meglátszik az egyes versek minőségén. (Azzal, hogy ezt a mondatot leírtam, talán már jeleztem is, hogy ebben az esetben messze nem erről van szó.) Példátlan vállalko- zást hajt végre a *Glaukóma* kötet: a főszereplő nem a lírai én, hanem a mások róla alkotott képe, az alany pedig, mondhatni, hallgat. Az eljárás, nagyon távolról persze, emlékeztetett Tom Stoppard *Rosenkrantz és Guildenstern halott* című filmjére, ahol az ismert cselekmény háttérben vagy mellette zajlik a két mel- lékszereplő életének az a része, ami a *Hamlet*ben nem szerepel, miközben kommentálják az eseményeket.

A fogadtatására a maga idején nem lehetett panasz, sokan és sokat foglalkoztak a kötettel, a téma azonban nem vesztett a jelentőségéből, ezért én is igyekszem újból körbejárni. A nyi- tóvers (*Az első*) szentenciózus, antikolt veretességével rögtön zavarba hozott, „beidézett” ókori szövegnek gondoltam először. Gnómaszerű bölcsesség hatja át; meglepő evidencia arról, hogy a szem mindent lát, de önmagát, illetve párját, a másik szemet nem képes látni. És ez csak az egyik megállapítása a versnek, a fel- ismerések még sokfelé ágazhatnak, de nem szeretném értelmezni azt, ami maga is „értelmezés”. Sokat ígérő, nagyon határozott felütéssel indít, majd pedig következnek a többiek, *Glaukóma herceg* (Borbély Szilárd „nevesítése”), szülei, szerelmei és mások. És ez nem olyan kellemes. Egyfajta eltorzult, baljós családállítás zajlik, ahol nem a hős egyénisége, személyiségének lényege ma- nifestálódik, hanem mások élettörténeteinek szilánkjai alkotják meg őt. Aminek a hatása sokszor beláthatatlan lenne, ha a főhős tudná, hogy mit beszélnek róla. Ebben rejlik a kötet egyik fő iz- galma: büntetlenül tanúi lehetünk, amint a környezet verbálisan

elpusztítja a főhőst, mielőtt még maga is a pusztulást választaná, és az az érzésünk, hogy figyelmeztetni kellene, mielőtt megtörté- nik a baj, de olvasóként télenlégre vagyunk kárhozottatva, mialatt az egész a szemünk láttára „megtörténik” — és ez nagyon is élő- vé, jelenvalóvá teszi ezeket a szövegeket.

Az alanyinak nevezett líra vakfoltjára talált rá Áfra, ami mellett rendszerint elsétál a költészet, és itt nem holmi bárki- nek hiányzó pszichologizálásra gondolok, hanem arra, hogy a személyes kötődéseket jobb volna inkább kötéseknek tekinteni, amelyekbe nem nagyon van beleszólásunk. Mi lenne, ha mindig tudnánk, milyen benyomásokat keltünk másokban, és mi az, amit mások emlékezete rólunk valójában őriz? Tényekről van szó, vagy az emlékezet képlekenységéről, amivel szembeni védte- lenségünknek nem is mindig vagyunk tudatában? Versről versre nő a kiszolgáltatottság, a baljós vallomások egy irányba mutat- nak. Azt, hogy a konkrét öngyilkosság mennyiben következik mindebből, nem tudjuk.

A *Glaukóma* a görög sorstragédiák magját és azt a József Attila-i gondolatot fedezi fel újra, hogy eszerint az Én nem egy koherens valami, sokkal inkább egy mások által a valós vagy részben képzelt események tükrében folyamatosan újratermelt entitás, ami nem lehet azonos a *personával* (amiről viszont tud- juk, hogy álarc) — környezetünk pedig mégis úgy működteti, mintha így lenne, ezért a személyiség nemhogy centrummá, de célponttá válik, a karakter nem kiürül, hanem, tudtán kívül, tra- gikusan kiürítik —, a lírai én sorsa mások által már végérvénye- sen létrejött, mielőtt még magára ébredhetett volna. A külön- böző időkből és terekből érkező elbeszélések a főhős központi énjét célozzák meg, de mivel nem kerülhet dialógusba velük, így valójában nem is beszélhetünk az Én centrumáról az ő esetében. Erdély Miklós Iposteguy agyvelőszobráról írja, hogy „a szétsze- dett emberben az ember nem ismer önmagára”.

A főhős környezetét alkotó emberek, a szülei, rokonai, sze- retői, iskolatársai által festett portrékísérletek már létrejöttükör leválnak róla, illetve meg sem tapadnak rajta, mert ezek a konk- réte események, tapasztalatok mintegy kikerülnek a tárgyukat, maga a lélek tragikusan érintetlen marad, behullik a reflektá- latlan ürességbe. Mindent elmondanak róla, de ez a „minden” épp abban akadályoz, hogy kiderüljön, ki ő. A tények eltakarják a valóságot.

Ebben a helyzetben az öngyilkossága törvényszerű, de mégsem indokolt — egyszerűen nincs más kézzelfogható ka- paszkodója ennek az életnek, csak az, ahogy másokban él, ez pedig nem menekíti ki a fenyegető semmiből —, a megannyi privát narratíva az ő számára végletesen zártnak bizonyul, le- hetne mondani, ha volna információ arról, hogy a főhős tud mindezekről. De nincs, ezért nem lehet mindezt másképp el- képzelni, mint úgy, hogy őt mi működtetjük, bennünk áll ősz- sze egészé a mozaik, bennünk, akik omnipotens olvasókként

¹ SZÖLLŐSI Barnabás: *Áfra János: Glaukóma, Magyar Narancs*, 2012. 02. 22., <https://magyarnarancs.hu/konyv/afra-janos-glaukoma-82628> (utolsó megte- kintés: 2022. 01. 18.).